

Tampere Studies in Language, Translation and Literature
Series B3

KÄÄNTÄMINEN, TULKKAUS JA MULTIMODAALISUUS

Menetelmiä monimuotoisten
viestien tutkimiseen

Toimittaneet
Eliisa Pitkäsalo
Nina Isolahti

Sarjan toimittajat

Teemu Ikonen
Jarkko Toikkanen

Sarjan toimituskunta

Jukka Havu
Johanna Koivisto
Maria Laakso
Heikki Lakkala
Antti Leino
Frans Mäyrä
Olga Nenonen
Eliisa Pitkäsalo
Paula Rautionaho

Kansi

Anne Ketola

Kansikuvassa näkyvä transkriptio on julkaistu artikkelissa Hirvonen, Maija – Tiittula, Liisa 2012: Verfahren der Hörbarmachung von Raum. Analyse einer Hörfilmsequenz. – Heiko Hausendorf, Lorenza Mondada & Reinhold Schmitt (toim.), *Raum als interaktive Ressource* s. 381–427. Tübingen: Günter Narr.

ISBN 978-952-03-0113-2

ISSN 2242-8887 (Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B3)

Tampereen yliopisto 2016

Katsaus multimodaalisuuteen käännöstieteessä

Tiina Tuominen, Maija Hirvonen, Anne Ketola, Eliisa Pitkäsalo ja Nina Isolahti

Suurin osa nykyään julkaistuista ja samalla myös käännettävistä teksteistä on jollain tapaa multimodaalisia. Multimodaalisuus tarkoittaa tekstin, esityksen, puheenvuoron tai muun viestin ilmaisullista monimuotoisuutta. Multimodaalisuudessa on tärkeää eritellä *moodin, mediumin ja aistikanavan* käsitteet (ks. Kaindl 2013: 260–261). Multimodaalinen viesti koostuu monesta eri merkkijärjestelmästä eli moodista. Esimerkiksi televisiomainoksessa voidaan yhdistää realistista ja animoitua kuvakerrontaa, musiikkia sekä kielellistä viestintää tekstinä ja puheena. Myös tulkkaustilanteet ovat multimodaalisia, sillä puheviestintä sisältää puhutun kielen lisäksi monenlaista visuaalista ilmaisua, kuten eleitä, liikkeitä ja kehonasentoja. Viestit saavat erilaisia ilmenemismuotoja eli mediuksia/medioita; esimerkiksi kieli ilmenee puheena, kirjoituksena ja viittomina. Viestejä myös välitetään ja havainnoidaan eri aistien, kuten näön, kuulon ja kosketuksen kautta.

Kaikki tekstissä tai esityksessä käytetyt moodit vaikuttavat sen tulkintaan: moodit luovat merkityksiä yhdessä. Jos kokonaisuudesta poistaa tai siihen lisää yhden moodin, muuttuvat myös merkitykset, joita tekstille tai esitykselle annamme. Jos esimerkiksi elokuvassa lapset leikkivät pihalla, tulkintamme kohtauksesta voi muuttua täysin, kun taustalla alkaa soida pahaenteinen musiikki. Sarkastisesti ilmeilevä hymiö taas voi muuttaa tekstiviestin merkitystä oleellisesti.

Multimodaalisuudesta onkin tullut tärkeä osa nykyaikaista käännöstiedettä. Jotta multimodaalisia tekstejä ja tilanteita voitaisiin tutkia täsmällisesti, tulee käännöstieteen perinteistä tutkimusmetodologiaa kehittää vastaamaan uusiin tarpeisiin. Tämän kirjan tehtävänä on esitellä erilaisia tutkimusmenetelmiä ja -näkökulmia, joiden avulla multimodaalisuutta voi tarkastella kääntämisen ja tulkkauksen kontekstissa.

Monimuotoisten viestien tutkimusmenetelmistä

Ymmärrämme tutkimusmenetelmän vastauksena kysymykseen *miten*: Miten tutkimusaineistoa kerätään? Miten aineistoa luokitellaan, jaotellaan, ja miten se rajataan? Miten aineistoa analysoidaan ja miten analyysistä tehdään johtopäätöksiä? Tutkimusmenetelmä kertoo siis, millä tavoin tutkimus vastaa asettamaansa kysymykseen tai testaa jotain hypoteesia. Andrew Chestermanin (2007: 2) mukaan menetelmien avulla teoria kesytetään tutkimuskäyttöön: ”methods are the ways in

which one actually uses, develops, applies and tests a theory in order to reach the understanding it offers”.

Tutkimusmenetelmät perustuvat yleensä aiempaan tutkimukseen sekä erilaisiin teoreettisiin lähtöoletuksiin. Aiempi tutkimus tarjoaa keinoja lähestyä tutkimusongelmaa antamalla tutkijan käyttöön esimerkiksi valmiita käsitteitä asioiden kuvaamiseen ja jaotteluun, välineitä hahmottaa jotakin tilannetta tai aineistoa sekä keinoja löytää ja rajata kiinnostavia tutkimuskysymyksiä. Menetelmien taustalla olevat teoriat synnyttävät tutkimukseen lähtöoletuksia ja vaikuttavat tutkimuksen näkökulmiin. Esimerkiksi käänntieteilisessä multimodaalisuuden tutkimuksessa tämä on näkynyt siinä, että tarkastelussa on ollut verbaalinen painotus. Monet tutkimukset perustuvat kielitieteellisiin käsitteisiin ja näkökulmiin, ja siksi kielelliset seikat korostuvat analyysissä ja johtopäätöksissä, vaikka aineisto olisi multimodaalinen.

Useimmiten tutkimuksessa on käytössä vähintään kaksi menetelmää: *aineiston kokoamisen menetelmä* ja *analyysimenetelmä*. Aineiston kokoamisen menetelmä voi olla esimerkiksi haastattelu tai kysely, tai tekstiä analysoivassa tutkimuksessa aineiston kokoamisen menetelmä voi kuvata, millä tavoin analysoitava tekstiaineisto valitaan, rajataan ja luokitellaan. Analyysimenetelmä taas kertoo, millä tavalla, mistä näkökulmasta ja minkälaisien käsitteiden avulla tutkittava aineisto käydään järjestelmällisesti läpi tutkimuksen kuluessa. Tutkimus voi perustua *autenttisen* tai *kokeellisen* aineiston analyysiin. Autenttisella tarkoitetaan meitä ympäröivästä maailmasta kerättyä aineellista tai immateriaalista aineistoa, joka on saatu pysyvässä muodossa tai on tavalla tai toisella taltioitu tarkastelua varten. Aineisto voi siis olla esimerkiksi aineellinen, pysyvässä muodossa oleva painettu kirja tai immateriaalinen, taltioitu puhetilanne. Kokeellinen tutkimusmateriaali kerätään ja taltioidaan ennalta määritellyn tutkimuskysymyksen tai hypoteesin tarkastelua varten etukäteen suunnitelluissa tilanteissa. Kokeen tai koesarjan suorittaminen edellyttää perusteellista suunnittelua. On ratkaistava, millä tutkimusasetelmalla saadaan tutkittava ilmiö esille, miten saadaan vakioitua tarkasteltavaan ilmiöön mahdollisesti vaikuttavat muuttujat ja miten koesarjassa saadaan vertailukelpoista aineistoa.

Samaa aineistoa ja tutkimusaihetta on mahdollista lähestyä monin erilaisin menetelmin, ja menetelmävalinta vaikuttaa siihen, millaisiin kysymyksiin tutkimuksella pystytään vastaamaan. Jos esimerkiksi päätetään käyttää aineistonkeruumenetelmänä kyselyä, saadaan tutkittavaksi ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia ja näkemyksiä, kun taas osallistuvan havainnoinnin menetelmä tuottaa aineistoksi tutkijan havaintoja ja tulkintoja tutkimuskohteesta. Myös tekstianalyysin eri menetelmät tuottavat erilaista tietoa: esimerkiksi tekstin luonnetta käänntöksenä voidaan tutkia toisaalta korpustutkimuksen menetelmin analysoimalla sen

käännöskielisiä piirteitä tai toisaalta tarkastelemalla esimerkiksi kulttuurisissa viittauksissa käytettyjä käännösstrategioita. Siinä missä korpustutkimus tuottaa numeerista tietoa laajoista aineistoista ja voi kertoa hyvinkin tarkasti esimerkiksi tekstin sanaston monipuolisuudesta, kulttuuriviittausten analyysi pohtii tekstin tuottamia merkityksiä ja suhdetta lähtö- ja kohdekulttuuriin. Eri lähestymistavat siis tuottavat erilaista tietoa, eikä yhdellä tutkimuksella pystytä vastaamaan kaikkiin tiettyä aineistoa tai aihepiiriä koskeviin kysymyksiin. Siksi on tärkeää miettiä, millaista tietoa mikin menetelmä tuottaa ja millaisiin kysymyksiin eri menetelmillä voidaan vastata.

Tutkimusmenetelmien mahdollisuuksien ja rajoitusten tarkastelu on yksi keskeinen teema tässä kirjassa. Esittelemme erilaisia menetelmiä, joiden avulla voidaan tarkastella multimodaalisia aineistoja nimenomaan viestinnän monimuotoisuuden näkökulmasta. Pohdimme kirjassamme, mitä kunkin menetelmän avulla voidaan selvittää, millaisiin kysymyksiin eri menetelmiä voidaan soveltaa, mikä on niiden anti juuri multimodaalisuuden tutkimisen näkökulmasta, miten multimodaalista aineistoa voidaan kerätä ja käsitellä ja miten multimodaalisuus ilmiönä vaikuttaa menetelmävalintoihin.

Tähänastisessa käännöstieteellisessä multimodaalisuutta koskevassa tutkimuksessa on usein käytetty samoja menetelmiä tai samanlaisia lähtökohtia. Tämä on johtanut siihen, että tutkimuksilla on vastattu usein samankaltaisiin kysymyksiin ja jotkin näkökulmat ovat jääneet varsin vähäiselle tarkastelulle. Kuten edellä jo mainitsimme, yksi esimerkki tästä on tutkimusten verbaalinen painotus: vaikka tutkittavana on multimodaalinen kokonaisuus, analyysiä tehdään vain sen verbaalisen ulottuvuuden ehdoilla, tai siinä hyödynnetään menetelmiä, jotka on alun alkaen suunniteltu verbaalisen tekstin analysointiin (ks. Kokkola & Ketola 2015). Toki tällaiset menetelmät ovat usein antoisia ja tuottavat hyödyllistä tietoa, ja epäilemättä niiden käyttöön on päädytty siksi, että ne on koettu toimiviksi analyysin apuvälineiksi. Ne kuitenkin tarjoavat multimodaalisuuteen vain yhdenlaisen tarkastelukulman. Tästä syystä on tärkeää nostaa esille myös sellaisia menetelmiä, joiden näkökulma tai toteutustapa on toisenlainen, ja pohtia, mitä uutta tällaisten näkökulmien kautta voidaan saada selville.

Esittelemme siis tässä kirjassa myös menetelmiä, joiden hyödyntämisestä ei ennalta ole kovin paljon kokemusta. Pohdimme, miten niitä käyttämällä voitaisiin vahvistaa ja laajentaa käännöstieteellistä tietämystä multimodaalisuudesta. Tämänkaltaista laajentumista on tapahtunut muillakin tieteenaloilla. Esimerkiksi multimodaalinen vuorovaikutusanalyysi (ks. Kääntä & Haddington 2011: 20) monipuolistaa puheen, kielen, keskustelun ja vuorovaikutuksen tarkastelua. Analyysi kohdistaa huomion siihen, millaisia erilaisia viestinnällisiä resursseja, esimerkiksi ilmeitä ja ääniä,

osallistujat käyttävät vuorovaikutuksessa yhteistoiminnan ja -ymmärryksen rakentamiseksi (mp.). Menetelmä toimii myös käänkösviestinnän tutkimuksessa, kun halutaan eritellä eri ilmaisukeinojen kautta tulevia viestinnällisiä vihjeitä, joiden avulla kuulija rakentaa merkityksiä. Erityisesti haluamme pohtia, millä tavoin muunkinlaista viestintää kuin perinteistä verbaalista osattaisiin ottaa riittävästi huomioon ja millaisten menetelmien avulla verbaalisen moodin yhteistyö muiden moodien kanssa pääsisi tutkimuksissa esiin. Koska eri menetelmiä käyttämällä voidaan vastata eri kysymyksiin, entistä laajempi menetelmäkirjo luo yhä syvempää ymmärrystä ja johdattaa uudenlaisten tutkimuskohteiden pariin.

Kun puhutaan multimodaalisen aineiston analysoinnista, haasteeksi nousee myös aineiston kokoaminen ja käsittely. Kun analysoidaan verbaalisia tekstejä, aineisto on valmiiksi helposti käsiteltävässä muodossa – esimerkiksi kirjallisena – ja se taipuu varsin luontevasti analysoitavaksi. Multimodaalisen aineiston hallinta edellyttää kuitenkin usein esimerkiksi visuaalisen moodin välittämän informaation muuttamista verbaaliseen tekstimuotoon. Tässä teoksessa pohdimme, miten voi toimia, kun analysoitavaan aineistoon kuuluu sanojen lisäksi kuvamateriaalia, ääniä, liikettä, ilmeitä, eleitä tai mitä tahansa tekijöitä, jotka välittävät viestejä muuten kuin sanojen avulla. Miten tällaista aineistoa kootaan ja miten se saatetaan analysoitavaan muotoon? Millaisia kysymyksiä tällaiselta aineistolta voi kysyä?

Multimodaalisuus ei siis ole mitenkään helppo tutkimuskohde, eikä sitä ole helppo pelkistää analyysin raaka-aineeksi. Juuri tästä syystä kannattaa testata erilaisia menetelmiä, pohtia niiden hyviä puolia ja heikkouksia ja kokeilla erilaisia tutkimustilanteita. Kannattaa myös miettiä, löytyisikö perinteisen käänköstieteen menetelmävalikoiman ulkopuolelta vielä jokin uusi toimintatapa, joka toisi tämän haastavan tutkimuskohteen paremmin tutkijan ulottuville. Mahdollisia menetelmiä voi löytyä eri tieteenaloilta, esimerkiksi elokuvantutkimuksesta, tai akateemisen perinteen ulkopuolelta, kuten tuotekehityksestä. Pyrimme siis tässä teoksessa suhtautumaan tutkimukseen ja sen toteutustapoihin avoimin mielin ja tarkastelemaan sekä paljon käytettyjä menetelmiä että tuoreempia lähestymistapoja.

Kohti käänköstieteellistä multimodaalisuuden tutkimusta

Jotkut käänköstieteen tutkijat ovat jo kiinnittäneet huomiota tutkimuksen verbaaliseen painotukseen ja kritisoineet sitä, ettei tutkimus huomioi riittävästi muiden kuin verbaalisen moodin merkitystä käänköttävissä teksteissä (O’Sullivan 2013: 2–3; Kaindl 2013: 257). Viime vuosina multimodaalisuuden näkökulma on kuitenkin vakiinnuttanut paikkaansa eritoten audiovisuaalisen käänköttämisen tutkimuksessa. Luis Pérez-González (2014a: 182) toteaa, että multimodaalisuus on nousemassa avkäänköttämisen tutkimuksessa yhdeksi keskeisimmistä teoreettisista viitekehysistä.

Hänkin mainitsee, että av-kääntämisen tutkimusta on kritisoitu verbaalisten elementtien asettamisesta etusijalle muiden merkitystä rakentavien komponenttien kustannuksella (ks. myös Gambier 2007: 73), ja multimodaalisesti painottuva tutkimussuunta korjaa tätä ongelmaa.

Pérez-González (2014a: 187) esittää, että av-kääntämisen alalla sekä käytännön työssä että tutkimuksessa on syytä olla tietoinen siitä, millä tavoin kukin moodi välittää merkityksiä. Siksi on tärkeää tarkastella syvällisesti tätä merkitysten rakentumista sekä sitä, miten eri moodit vaikuttavat vastaanottokokemukseen. Toisaalla Pérez-González (2014b: 128–129) mainitsee myös, että multimodaalisuus on väistämättä nousemassa yleisemminkin käännettutkimuksen keskiöön, koska tekninen kehitys ja uusien viestintämuotojen synty tekevät erilaisista multimodaalisista teksteistä entistä yleisempiä. Samoin Mona Bakerin (2014: 23) mukaan uudet mediat ja teknologiat, niiden uudenlaiset yleisöt sekä uudet kääntämisen tavat näkyvät kaikilla kääntämisen osa-alueilla ja ovat yksi lupaavimmista uusista tutkimuskohteista käännettutieteessä. Pérez-González (2014b: 128–129) uskoo, että kehityksessä on uusia multimodaalisen lukutaidon muotoja ja uusia tutkimusnäkökulmia, jotka pyrkivät hahmottamaan multimodaalisuuden merkitystä elämässämme. Juuri tämä on keskeisenä ajatuksena myös tässä kirjassa. Multimodaalinen lukutaito on kääntäjälle äärimmäisen tärkeä ammatillinen taito, ja multimodaaliset tutkimusnäkökulmat arvokkaita käännettutkimukselle. Siitä syystä on tarpeen laajentaa multimodaalisten tekstien tutkimuksen kenttää ja etsiä uusia näkökulmia, joiden avulla sekä käytännön multimodaalista lukutaitoa että aihepiiriin tutkimusta voidaan kehittää.

Vaikka multimodaalisuus on vakiintunut osaksi käännettutiedettä hitaasti, ajatus multimodaalisuudesta on ollut mukana käännettutieteellisessä keskustelussa jo useamman vuosikymmenen ajan. Ensimmäisiä ellei ensimmäinen käännettutieteellinen julkaisu, jossa multimodaalisuus esiintyi terminä, on Aline Remaelin vuonna 2001 ilmestynyt artikkeli *Multimodal and Multimedia Translation*. Sitä ennen ilmiöstä on kuitenkin puhuttu eri termein. Kirjassaan *The Turns of Translation Studies* (2006) Mary Snell-Hornby kirjoittaa, että ajatus multimodaalisuudesta ilmestyi tieteenalan keskusteluun ensi kertaa vuonna 1971, kun Katharina Reiss lisäsi tunnettuun tekstityypiluokitukseensa neljännen, *audiomediaalisen* tekstityypin alkuperäisten *informatiivisen*, *operatiivisen* ja *ekspressiivisen* lisäksi. Audiomediaalisilla teksteillä Reiss viittasi teksteihin, jotka on kirjoitettu puhuttaviksi tai laulettaviksi. Uutta tekstityyppiä kritisoitiin voimakkaasti, ja vuosikymmen myöhemmin Reiss muutti uuden tekstityypinsä nimen audiomediaalisesta *multimediaaliseksi* ja sisällytti siihen myös tekstit, joissa on myös visuaalisia elementtejä. Lopulta Reiss totesi kuitenkin, etteivät multimediaaliset tekstit ole oma tekstityypinsä, vaan ne voivat olla niin informatiivisia, operatiivisia kuin ekspressiivisiäkin. (Snell-Hornby 2006: 84–85.)

Ajatus nonverbaalisten moodien vaikutuksesta kääntäjän työhön on läsnä myös Roberto Mayoralin, Dorothy Kellyn ja Natividad Gallardon vuonna 1988 julkaisemassa artikkelissa, jonka teemana on *rajoitettu kääntäminen* (constrained translation). Artikkelissa rajoitetun kääntämisen ajatellaan koskevan viestejä, joissa on verbaalisen tekstin lisäksi läsnä vähintään yksi muu viestintäkanava, esimerkiksi kuva, musiikki tai puhe. Tällaista kääntämistä pidetään rajoitettuna, koska eri viestintäkanavien kautta välittyvät viestit rajoittavat kääntämisessä tarjolla olevia vaihtoehtoja: esimerkiksi kuvien rinnalla esiintyvän käännöksen täytyy sopia kuvien sisällön kanssa yhteen, ja puheen kanssa yhtä aikaa etenevä käännös ei voi olla pituudeltaan kovasti puhetta lyhyempi tai pidempi, jotta yhtäaikaisuus ei kärsi. Tällainen monikanavaisuus olisi nykyajattelun mukaan multimodaalisuutta, ja artikkeli käsittelee siis multimodaalisten tekstien kääntämistä, vaikka ei multimodaalisuuden käsitettä käytäkään.

Multimodaalinen kääntäminen voi yhtäältä viitata kieltenväliseen kääntämiseen ja tulkkaukseen monimuotoisen viestinnän kontekstissa. Toisaalta sillä voidaan tarkoittaa viestin kääntämistä moodien tai medioiden välillä. Multimodaalisuuden käännöstieteellisessä tutkimuksessa viitataan toistuvasti kielitieteilijä Roman Jakobsonin jo vuonna 1959 esittämään malliin, jossa hän jakaa kääntämisen *kielensisäiseen*, *kieltenväliseen* ja *intersemioottiseen* (Jakobson 2000 [1959]: 114). Multimodaalisuuden näkökulmasta näistä osa-alueista erityisen kiinnostava on intersemioottinen eli eri merkkijärjestelmien välinen kääntäminen: esimerkiksi kuvailutulkkauksessa käännetään kuvallisia merkkejä kielellisiksi. Merkkijärjestelmä viittaa siihen, että vaikkapa kuvallinen ja kielellinen viestintä muodostuvat tiettyjen lainalaisuuksien ja totuttujen tapojen kautta, jotka myös eroavat jossakin määrin toisistaan. Tyypillinen esimerkki eroista on, että kuva järjestyy holistisesti ja on ikonista, kun taas kieli järjestyy lineaarisesti ja toimii abstraktien käsitteiden kautta (ks. Tiittula & Hirvonen 2015: 266–267). Kuvan eri elementit (sisältö, muoto, värit ja niin edelleen) ovat siis yhtäaikaaisesti havaittavissa, ja kuva esittää maailmaa suoraan esimerkiksi näyttämällä tietynlaisen koiran tai maiseman. Kieli taas on merkkijärjestelmänä sellainen, että viestinnän elementit – kirjaimet, äänteet tai sanat – ilmaantuvat peräkkäin. Lisäksi maailmaan voidaan ainoastaan viitata, mutta sitä ei voida näyttää suoraan. Näin ollen intersemioottisessa kääntämisessä haasteiksi muodostuvat muun muassa holistisen kokonaisuuden "purkaminen" peräkkäisistä ilmaisuista koostuvaksi ketjuksi sekä se, millaisin käsittein todellisuutta kuvataan (Hirvonen 2014: 43–45). Toisaalta moodit ja niiden havaitseminen myös muistuttavat toisiaan. Esimerkiksi systeemis-funktionaalisessa perinteessä nähdään, että kuvallinen ja kielellinen moodi toteuttavat samoja tehtäviä (ks. Ketola tässä teoksessa). Lisäksi kielikin on ikonista esimerkiksi silloin, kun sanajärjestyksellä peilataan sitä järjestystä, jonka mukaan puhuja havaitsee asiat maailmassa (ks.

Hirvonen 2012; Hirvonen 2014: 32–33). Siinä, missä kieltä hahmotetaan myös kokonaisuuksina, esimerkiksi useampi tavu tai sana kerrallaan, kuvaakin katsotaan ikään kuin perättäisjärjestyksessä, kun katseemme vaeltelee sen eri osiin.

Intersemioottisen rinnalle on muodostunut termi *intermodaalinen*, joka sisältää ajatuksen sekä merkkijärjestelmän että viestintäkanavan vaihdoksesta (Tiittula & Hirvonen 2015). Esimerkiksi ohjelmatekstityksessä välitetään tekstimuodossa puhetta ja muuta äänimaailmaa, kuten ympäristön ääniä ja musiikkia. Viestintäkanava vaihtuu siis auditiivisesta visuaaliseksi, ja musiikkia ja ääniä kuvaillaan kielen tai symbolien kautta (esimerkiksi puhelimen pirinään voidaan viitata puhelimen kuvalla ja musiikkiin nuotilla).

Jakobsonin luokittelun lisäksi käänntieteessä on muitakin tapoja kartoittaa kääntämisen ja tulkkauksen muotoja. Heidrun Gerzymisch-Arbogast hahmottelee niitä termein *monodimensionale*, *mehrdimensionale* ja *multidimensionale Translation* (Gerzymisch-Arbogast 2005). Lähtökohtana on, että kääntäminen ja tulkkauksen yleensäkin ovat toimintaa, jossa tietyin viestinnän keinoin ilmaistu ja tietyn viestintäkanavan tai -kanavien kautta välitetty viesti tehdään ymmärrettäväksi toiselle yleisölle käyttäen toisia tai samoja ilmaisukeinoja ja -kanavia (mt. 25). Yksiulotteisessa (*monodimensional*) kääntämisessä ja tulkkauksessa viestintäkanava ja -keinot (tai merkkijärjestelmä) pysyvät samoina: esimerkiksi kirja käännetään kirjaksi tai puhetta tulkitaan puheeksi. Joskus taas kääntäminen ja tulkkauksen vaativat eräänlaisen lisäulottuvuuden (*mehrdimensional*), kun esimerkiksi tekstitetään puhetta, jolloin on kyse viestintäkanavan vaihtumisesta. Esimerkiksi ohjelmatekstitys ja kuvailutulkkauksen ovat moniulotteisen (*multidimensional*) kääntämisen muotoja, sillä niissä muuttuvat sekä viestintäkanavat että merkkijärjestelmät.

Klaus Kaindl (2013) käsittelee viestinnän modaalisuutta (merkkijärjestelmä, merkityksenmuodostamiskeino) ja mediaalisuutta (materiaalisuus, ilmenemismuoto) erillään puhuessaan kääntämisen multimodaalisuudesta. Hän jakaa kääntämisen siten moodien ja medioiden suhteen: intra- ja intermodaaliseen sekä intra- ja intermediaaliseen. *Intramodaalista* kääntämisestä on kääntäminen saman moodin sisällä, esimerkiksi kielestä toiseen; *intermodaalista* puolestaan kun käännetään moodista toiseen, esimerkiksi kun Raamattu käännetään sarjakuvaksi. *Intramediaalisessa* kääntämisessä viestin ilmenemismuoto säilyy (esimerkiksi kun musiikkivideo tuodaan Yhdysvalloista Eurooppaan), mutta merkityksen rakentamiseen eli moodiin voi tulla muutoksia johtuen lähtö- ja kohdekulttuurien erilaisista konventioista. Näin ollen amerikkalainen musiikkivideo voidaan leikata eri tavoin eurooppalaisille markkinoille ja näytelmä sovittaa esitykseksi eri tavoin eri maissa. *Intermediaalinen* kääntäminen on puolestaan kyseessä, jos viestin ilmenemismuoto vaihtuu; esimerkiksi kun romaanista muokataan elokuva. (Mt. 261–

262.) Puhuttujen kielten tulkkaus voi myös olla intermediaalista, koska esimerkiksi prima vista -tulkkauksessa kirjoitettua tekstiä muutetaan puhuttuun muotoon. Toisaalta prima vista -tulkkauksen voi käsittää myös intermodaaliseksi, jos ajatellaan, että puhuttu kieli ja kirjoitettu kieli ovat eri moodeja. Keskeistä Kaindlin jaottelussa on, että kaikissa neljässä muodossa on mahdollista liikkua kulttuurien sisällä tai välillä. Esimerkki intramodaalisesta mutta kulttuurinsisäisestä käännöksestä olisi saksalaisen näytelmän "itävaltalaistaminen", ja kulttuurienvälisestä intramodaalisesta käännöksestä olisi taas kyse esimerkiksi Mikki Hiiri -sarjakuvan manga-käänöksessä. (Mp.)

Puhuttujen kielten tulkkauksen tutkimuksessa ei ole käytetty hyödyksi multimodaalisuuden käsitettä huolimatta siitä, että viestintä tapahtuu kielellisen ja auditiivisen rinnalla myös visuaalista kanavaa pitkin. Puhutun viestinnän kohdalla tehdään jako verbaaliseen ja nonverbaaliseen viestintään, jossa verbaalinen tarkoittaa lähinnä sanallisesti ilmaistua ja nonverbaalinen käsittää kaikki muut viestinnälliset keinot (kinesiikka, paralingvistiikka, proksemiikka, haptiikka, kronemiikka, fyysinen olemus ja artefaktit). Visuaalinen moodi ei kuitenkaan välitä ainoastaan nonverbaalista sisältöä, eikä auditiivinen ainoastaan verbaalista sisältöä. Auditiiviseen moodiin kuuluvat sanallisen osuuden lisäksi paralingvistiset ilmaisukeinot, joita ovat esimerkiksi intonaatio, äänen voimakkuus ja puhenopeus. Visuaalinen moodi taas voi sisältää myös kirjoitettua tekstiä.

Nonverbaalisen ulottuvuuden tutkimukset koskevat enimmäkseen simultaanisesti tapahtuvaa tulkkausta. Esimerkiksi on tutkittu, kuinka visuaalisen vastaanottokanavan poissulkeminen vaikuttaa simultaanitulkin lähdeviestin vastaanottamiseen (ymmärtämiseen) (Rennert 2008) ja tulkkauksen tarkkuuteen (Jesse ym. 2000/2001; Tommola & Lindholm 1995). Poyatos (1997b, 2002) on esittänyt konsekutiivisesti tapahtuvan tulkkauksen teoreettisen mallin, jossa kuvataan auditiivisesti ja visuaalisesti vastaanotettujen viestin elementtien eriaikaisuutta. Tätä mallia on edelleen kehitetty ja sovellettu konsekutiivitulkkauksen empiiriseen tutkimukseen (Isolahti tässä teoksessa; Isolahti, Zelenin & Mikhailov 2015; Isolahti, Mikhailov & Zelenin 2016).

Tieto puhuttujen kielten tulkkauksessa käytetyistä nonverbaalisen viestinnän keinoista tuo kiinnostavan lisän myös multimodaalisten tekstien tulkintaan. Esimerkiksi haptista, tuntoaistiin perustuvaa kommunikaatiota tarvitaan erityisesti taktiilitulkkauksessa, mutta myös av-kääntämisen ilmaisukeinoja voisi täydentää vaikkapa haptiikan periaatteen mukaan toimivalla tärisevällä elokuvateatterin istuimella. Tuntoaistin kautta välittyvä viesti on esimerkki siitä, että nonverbaalisuus tai multimodaalisuus ei rajoitu vain auditiivisen ja visuaalisen kanavan kautta vastaanotettaviin viesteihin. Samantyyppisestä, mutta suurempaa herkkyyttä

osoittavasta ilmiöstä on kyse, kun lukija näkee ja kuulee tekstissä kuvaillut asiat (Poyatos 1997a: 26), haistaa kuvassa symbolein merkityt hajut tai maistaa tekstissä kerronnan keinoin kuvatut maut.

Toinen esimerkki tulkauksessa käytettyjen nonverbaalisen viestinnän keinojen ja multimodaalisten tekstien nonverbaalisen yhtymäkohdista on kronemiikka, jota ei voi lukea auditiiviseen eikä visuaaliseen moodiin. Tulkauksessa kronemiikka liittyy ajanhallintaan, ja sitä ilmentävät esimerkiksi puhenopeus, tauotukset ja vuoron kesto. Kroneeminen ulottuvuus muuntuu sarjakuvassa visuaaliseen moodiin, kun ruudun mittasuhteita käytetään ajan kuvaamiseen (leveä ruutu kuvaa hidastunutta aikaa tai pitkäkestoista tapahtumaa). Av-kääntämisessä puolestaan kronemiikka ilmenee vähintään kahdella tavalla: toisaalta audiovisuaalisessa tekstissä merkitykset kehittyvät ajassa, kun ohjelma etenee, toisaalta av-kääntäjän on otettava huomioon ohjelmassa kuullun puheen nopeus, tauot ja dialogin tempo.

Multimodaalisuuden käsitteet tässä teoksessa

Multimodaalisuus on määritelty käännöstieteellisessä keskustelussa usealla toisistaan poikkeavalla tavalla. Snell-Hornby (2006: 85) määrittelee multimodaalisuuden seuraavasti: ”Multimodal texts involve different modes of verbal and nonverbal expression, comprising both sight and sound, as in drama and opera.” Määritelmä sisältää vain audiovisuaalisen multimodaalisuuden, ja sen ulkopuolelle jäävät esimerkiksi sarjakuvat tai kuvakirjat. Snell-Hornbyn käsitys multimodaalisuudesta perustuu siis viestintäkanavaan: jotta viesti olisi multimodaalinen, sen pitää välittyä sekä auditiivisen että visuaalisen kanavan kautta. Toisaalta esimerkiksi sarjakuvakääntämisestä tutkinut Klaus Kaindl (2004: 173) määrittelee multimodaalisen tekstin viestiksi, jonka merkitys rakentuu useamman moodin – verbaalisen kielen, kuvan, äänen, musiikin – vuorovaikutuksessa. Käsitteellä on siis käännöstieteellisessä tutkimuksessa ollut useampia yhtäaikaista ja toisistaan poikkeavia määritelmiä. Tässäkin kirjassa esiintyy useita eri näkökulmia, ja jo eri tutkimusaineistot ja -menetelmät vaativat usein erilaisia puhetapoja.

Termejä *visuaalinen*, *verbaalinen* ja *auditiivinen* käytetään tämän kirjan artikkeleissa hieman eri tavoin. Suurin syy termien käyttötapojen eroavuuksiin ovat toisistaan poikkeavat tutkimusaiheet ja -aineistot. Termit määritellään siten kuin se tutkimusaiheen kannalta on tarkoituksenmukaista. Esimerkiksi termi *visuaalinen* voi viitata sekä katseen avulla havaittavaan informaatioon että kuvalliseen informaatioon. Hirvonen ja Isolahti käyttävät termiä viittaamaan näköaistin avulla havaittavaan informaatioon, jota ovat muun muassa tulkkauksilanteen osapuolten eleet, ilmeet, liikkeet ja kehon asennot sekä kuvailutulkattavaan esitykseen kuuluva kuvallinen ja kirjoitettu sisältö. Audiovisuaalista kääntämisestä tutkiva Tuominen viittaa visuaalisella

informaatiolla ohjelman tai elokuvan kuvaraitaan. Kuvitettuja tekstejä tutkivat Pitkäsalo ja Ketola puolestaan käyttävät termiä merkityksessä kuvallinen. Pitkäsalon tutkimuksessa tällä viitataan sarjakuvan kuvitukseen, Ketolan tutkimuksessa kuvakirjojen, aikakauslehtien ja teknisen tekstin kuvitukseen.

Termi *verbaalinen* tarkoittaa kaikissa kirjan artikkeleissa leksikaalista, sanoin ilmaistua sisältöä. Aineistot ovat kuitenkin erilaisia, ja siksi artikkeleissa verbaalinen viittaa aineistosta riippuen puhuttuun kieleen, kirjoitettuun kieleen tai molempiin. Termiä *auditiivinen* puolestaan käytetään hieman eri tavoin kirjan artikkeleissa. Tuomisen artikkelissa termi auditiivinen viittaa muuhun kuin verbaaliseen kuuloaistin kautta havaittavaan informaatioon, eli audiovisuaalisten materiaalien äänitehosteisiin ja musiikkiin. Toisaalta Isolahden ja Hirvosen artikkeleissa termiä käytetään viittaamaan kaikkeen kuuloaistin avulla havaittavaan informaatioon. Isolahden tulkkaustilanteita käsittelevässä artikkelissa termi viittaa lähinnä puhuttuun kieleen. Hirvosen elokuva-aineistoa käsittelevässä artikkelissa auditiiviseksi informaatioksi luetaan puhutun kielen lisäksi myös musiikki ja äänitehosteet.

Kirjan artikkeleissa käytetään yleisesti termiä *teksti* viittaamaan multimodaaliseen, merkityksiä välittävään kokonaisuuteen, ei siis pelkästään tuon kokonaisuuden verbaaliseen sisältöön, johon viitataan verbaalisena tekstinä. Vain Isolahden artikkelissa puhutaan tekstin sijaan *viestistä* tai *viestinnästä*, jotka ovat tulkkauksen tutkimuksessa yleisesti käytettyjä termejä.

Termillä *nonverbaalinen* puolestaan viitataan luonnollisesti kaikkeen siihen informaatioon, joka ei ole verbaalista. Esimerkiksi Pitkäsalon artikkelissa termiä käytetään kahdessa toisiinsa liittyvässä merkityksessä. Toisaalta sarjakuvassa yhdistyvät verbaalinen ja nonverbaalinen, eli sana ja kuva, mutta toisaalta kuva voidaan edelleen jakaa pienempiin osiin, jotka välittävät nonverbaalisia viestejä (esim. ääniefektit tai kuvassa esitetyt eleet).

Kirjan rakenne ja sisältö

Kirja on rakenteeltaan metaforinen matka tutkimuksen tekemiseen: kirja muodostuu tämän aiheeseen johdattavan artikkelin lisäksi viidestä erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä esittelevästä artikkelista, joissa käymme läpi tutkimuksen eri vaihteita. Kukin artikkeli esittelee yhden tai useampia menetelmiä, mutta lisäksi kukin artikkeli lähestyy valitun menetelmän tai menetelmien käyttöä hieman eri vaiheessa tutkimuksen tekemisen prosessia. Tekstit muodostavat jatkumon aivan tutkimuksen suunnittelun alkuvaiheista aina tutkimuksen jälkeen tehtäviin pohdintoihin menetelmien yleisestä annista ja sovellettavuudesta. Tällä tavoin kirja paitsi esittelee monenlaisia tutkimuksen tekemisen tapoja, myös päästää lukijan luomaan silmäyksen

tutkimusprosessin eri vaiheisiin ja tutkimuksen teon käytäntöihin. Lisäksi kukin artikkeli perustuu erilaiseen tutkimusaineistoon ja kääntämisen ja tulkkauksen eri osa-alueeseen, eli artikkelit esittelevät multimodaalisten aineistojen monipuolista kirjoa käännöstieteessä.

Tiina Tuomisen artikkeli käy läpi empiirisen tutkimusprosessin suunnittelun. Lisäksi se kuvaa käännöstieteelle uuden menetelmän löytämistä sekä sitä kautta avautuvaa tutkimuskysymyksen hahmottelua. Tutkimuskohteena tässä artikkelissa on audiovisuaalinen kääntäminen ja menetelmänä käytettävyytestaus.

Eliisa Pitkäsalo esittelee pilottitutkimuksen tekemisen askeleena kohti varsinaista empiiristä tutkimusta. Pilottitutkimus on menetelmän testaamista ja eräänlainen esikatsaus analyysiin. Pitkäsalo esittelee sarjakuvan lukukokemusta tarkastelevassa artikkelissaan tutkimusta, jossa hän käytti aineistonkeruumenetelmänä fokusryhmäkeskustelua.

Nina Isolahden artikkeli johdattaa lukijan aineistonkeruun toteutuksesta kohti analyysiä. Sen aiheena on empiirisen, kokeellisen aineiston keruu ja siinä eteen tulevat käytännön kysymykset. Artikkelissa seurataan tulkkauskokeiden suunnittelua ja toteutusta ja arvioidaan kerätyn aineiston sopivuutta erilaisten tutkimuskysymysten tarkasteluun.

Anne Ketolan artikkeli on kriittinen pohdinta analyysimenetelmistä. Siinä testataan ja arvioidaan systeemis-funktionaaliseen kieliteoriaan perustuvaa metafunktionalyysia, jota on usein sovellettu kuvitettujen tekstien käännösanalyysiin. Ketola pohtii, kuinka metodi sopii erilaisten kuvitettujen tekstilajien tarkasteluun ja kuinka analyysimenetelmän taustalla oleva teoria vaikuttaa menetelmän avulla tehtyihin havaintoihin.

Maija Hirvonen pohtii valmiin tutkimuksen menetelmävalikoimaa ja vertailee erilaisia analyysimenetelmiä. Tutkimuskohteena on intermodaalinen kääntäminen ja erityisesti kuvailutulkkaus.

Kirjan loppusanoissa kokoamme vielä yhteen ajatuksiamme siitä, millaista multimodaalisten aineistojen käännöstieteellinen tutkimus on ja miten siihen kannattaa ryhtyä. Pohdimme myös, millaiselta multimodaalisuuden tutkimuksen tulevaisuus näyttää. Toivomme, että tämä kirja paitsi johdattaa lukijoita ymmärtämään multimodaalisuuden luonnetta käännöstieteellisenä ilmiönä myös rohkaisee tutkimaan multimodaalisia aineistoja ja kokeilemaan monipuolisesti erilaisia tutkimusmenetelmiä. Toivotamme antoisaa tutkimusmatkaa monimuotoisten aineistojen maailmaan!

Lähteet

- BAKER, MONA 2014: The Changing Landscape of Translation and Interpreting Studies. – Catherine Porter & Sandra Bermann (toim.), *A Companion to Translation Studies* s. 15–27. Chichester: Wiley-Blackwell.
- CHESTERMAN, ANDREW 2007: On the Idea of a Theory. *Across Languages and Cultures* 8 (1) s. 1–16.
- GAMBIER, YVES 2007: Audiovisuaalisen kääntämisen tutkimuksen suuntaviivoja. – Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.), *Olellaisen äärellä. Johdatus audiovisuaaliseen kääntämiseen* s. 73–115. Tampere: Tampere University Press.
- GERZYMISCH-ARBOGAST, HEIDRUN 2005: Multidimensionale Translation. – Felix Mayer (toim.), *20 Jahre Transforum. Koordinierung von Praxis und Lehre des Dolmetschens und Übersetzens* s. 23–30. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- HIRVONEN, MAIJA 2012: Contrasting Visual and Verbal Cueing of Space - Strategies and devices in the audio description of film. *New Voices in Translation Studies* 8 s. 21–43.
- HIRVONEN, MAIJA 2014: *Multimodal Representation and Intermodal Similarity - Cues of Space in the Audio Description of Film*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0369-7>.
- ISOLAHTI, NINA, – MIKHAILOV, MIKHAIL – ZELENIN, ALEKSANDR 2016 (tulossa): Невербальная точность устного перевода: трансформации невербальных эмотивных маркеров в процессе последовательного перевода [Non-verbal accuracy of interpreting: transformation of non-verbal markers of emotions in the process of consecutive interpreting]. – *Vestnik Moskovskogo Universiteta: seria 22: teoriya perevoda* 2016 (1).
- ISOLAHTI, NINA – ZELENIN, ALEKSANDR – MIKHAILOV, MIKHAIL 2015: Улыбка как маркер консолидации в ситуации последовательного перевода [Smile as a marker of consolidation in the process of consecutive interpretation] – *Sbornik докладov konferenzi Russkij âzyk i kul'tura v zerkale perevoda*. Moskova: Esti.
- JAKOBSON, ROMAN 2000 [1959]: On linguistic aspects of translation. Uudelleenpainos teoksessa: Venuti, Lawrence (toim.) (2000), *The Translation Studies Reader* s. 113–118. London: Routledge.
- JESSE, ALEXANDRA – VRIGNAUD, NICK – COHEN, MICHAEL M. – MASSARO, DOMINIC W. 2000/2001: The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. *Interpreting: International Journal of Research & Practice in Interpreting* 5 (2) s. 95–115.
- KAINDL, KLAUS 2004: Multimodality in the translation of humour in comics. – Eija Ventola, Cassily Charles & Martin Kaltenbacher (toim.), *Perspectives on Multimodality* s. 173–192. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- KAINDL, KLAUS 2013: Multimodality and translation. – Carmen Millán & Francesca Bartrina (toim.), *The Routledge Handbook of Translation Studies* s. 257–269. London: Routledge.
- KOKKOLA, SARI – ANNE KETOLA 2015: Thinking outside the “Methods Box”: New Avenues for Research in Multimodal Translation. – Daniel Rellstab & Nestori Siponkoski (toim.), *Rajojen dynamiikkaa, Gränsernas dynamik, Borders under Negotiation, Grenzen und ihre Dynamik* s. 219–228. VAKKI Publications 4. VAKKI-symposiumi XXXV. Vaasa 12.–13.2.2015. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- KÄÄNTÄ, LEILA – HADDINGTON, PENTTI 2011: Johdanto multimodaaliseen vuorovaikutukseen. – Pentti Haddington & Leila Kääntä (toim.), *Kieli, keho ja vuorovaikutus. Multimodaalinen näkökulma sosiaaliseen toimintaan* s. 11–45. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- MAYORAL, ROBERTO – KELLY, DOROTHY – GALLARDO, NATIVIDAD 1988: Concept of Constrained Translation. Non-Linguistic Perspectives of Translation. *Meta: Translators’ journal* 33 (3) s. 356–367.
- O’SULLIVAN, CAROL 2013: Multimodality as challenge and resource for translation. *Jostrans, The Journal of Specialised Translation* 20 s. 2–14. http://www.jostrans.org/issue20/art_osullivan.php (7.4.2016).
- PÉREZ-GONZÁLEZ, LUIS 2014a: *Audiovisual Translation: Theories, Methods and Issues*. London: Routledge.
- PÉREZ-GONZÁLEZ, LUIS 2014b: Multimodality in Translation and Interpreting Studies: Theoretical and Methodological Perspectives. – Catherine Porter & Sandra Bermann (toim.), *A Companion to Translation Studies* s. 79–86. Chichester: Wiley-Blackwell.
- POYATOS, FERNANDO 2002: *Nonverbal communication across disciplines. Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- POYATOS FERNANDO 1997a: Aspects. Problems and challenges of nonverbal communication in literary translation. – Fernando Poyatos (toim.), *Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media* s. 17–47. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- POYATOS, FERNANDO 1997b: The reality of multichannel verbal–nonverbal communication in simultaneous and consecutive interpretation. – Fernando Poyatos (toim.), *Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media* s. 249–282. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- REMAEL, ALINE 2001: Some thoughts on the study of multimodal and multimedia translation. – Yves Gambier & Henrik Gottlieb (toim.), *(Multi) Media Translation. Concepts, practices and research* s. 13–22. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- RENNERT, SYLVI 2008: Visual input in simultaneous interpreting. – *Meta: Translators' journal*, 53 (1) s. 204–217.
- SNELL-HORNBY, MARY 2006: *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- TIITTULA, LIISA – HIRVONEN, MAIJA 2015: Intermodaalinen kääntäminen ja tulkkaus. – Sirkku Aaltonen, Kristiina Abdallah, & Nestori Siponkoski (toim.), *Käännetty maailma: johdatus käännösviestinnän opintoihin* s. 252–271. Helsinki: Gaudeamus.
- TOMMOLA, JORMA – LINDHOLM, JOHAN 1995: Experimental research on interpreting: which dependent variable? – Jorma Tommola (toim.), *Topics in interpreting research* s. 121–133. Turku: University of Turku, centre for translation and interpreting.